

Dekanat RADUŃ Wieś jest znana od początku XV w., kiedy była ona majątkiem rodowym Butrymów. Później jest własnością Kuczuków, od końca XV w. – Mantowtowiczów, od 1513 r. jest w posiadaniu księcia Jerzego Radziwiłła. Na mapie T. Makowskiego 1613 r. Żyrmuny są poznaczone jak miasteczko powiatu lidzkiego. W XVII w. znajduje się we własności Zawiszów, od początku XVIII w. znowu przechodzi do Radziwiłłów. W 1724 r. król August II nadał miasteczku prawo magdeburskie.

Kościół tu był założony w 1437 r. z fundacji ówczesnego właściciela Żyrmun pana Wojciecha Kuczuka. W połowie XVI w. przy kościele działała altaria.

Nowy drewniany kościół został zbudowany w 1624 r. na środki Jana Zawiszy, wojewody witebskiego, i jego żony Anny Tryznianki. Kościół był konsekrowany pod tytułem Najświętszej Maryi Panny i wyposażony „z obowiązkiem utrzymywania organisty, szkoły, kantora i służb kościelnych”. Ale świątynia została zniszczona podczas wojny 1654–1667 II. Nowy kościół w latach 1667–1673 powstał dzięki staraniom ks. Macieja Szarkiewicza na środki pana Alojzego Kuncewicza. Właśnie w tym czasie w parafii zjawiała się główna relikwia parafialna – krople krwi Pana Jezusa. 20 marca 1667 r. małżonka kasztelana witebskiego Zawiszy Halszka Tyszkiewiczówna ofiarowała je kościołowi w Żyrmunach. A dla niej, otrzymawszy od papieża Urbana VIII, relikwię tą przywiózł z Rzymu jej brat biskup wileński Tyszkiewicz. W 1674 r. świątynię konsekrował biskup sufragan Mikołaj Słupski. W jego ówczesnej wizycie wspomina się łaskami słynący obraz Najświętszej Maryi Panny umieszczony w głównym ołtarzu kościoła.
†

A w 1788–1789 II. książę Stanisław Radziwiłł wraz z żoną Karoliną z Pocijów ofiarował środki na budowę terazniejszej drewnianej świątyni w stylu klasycystycznym. Kościół został wzniesiony w tym samym miejscu, w centrum miasteczka, według projektu architekta Jana Podczaszyńskiego, który pracował w żyrmuńskim majątku Radziwiłłów. Kościół konsekrowano pod nowym tytułem Odnalezienia Krzyża Świętego. Przy kościele działała szkoła parafialna i szpital, który ufundowała podstarościna lidzka Gadziebska.

Kościół przedstawia sobą świątynię trzynawową z transeptem i trójboczną częścią ołtarzową orientowaną na wschód. Ciekawe, że zakrystia nie jest dobudowana do prezbiterium, ale mieści się w północnym skrzydle transeptu. Kościół jest nakryty dachem dwuspadowym z trójkątnymi frontonami nad bocznymi ścianami transeptu i czterospadowym nad częścią ołtarzową. Fasada główna jest zawieszona ośmioboczną niską głuchą wieżą. Wejście do świątyni jest poznaczone głęboką loggią z dwiema murowanymi kolumnami na linii fasady głównej.

Przestrzeń wewnętrzna jest podzielona murowanymi kolumnami porządku doryckiego na trzy nawy, centralna jest znacznie szersza od bocznych. Wnętrza przykryte płaskim sufitem podszywanym są ozdobione czterema kamiennymi ołtarzami. Ołtarz główny i dwa boczne tworzą jedyną jednokondygnacyjną wielokolumnową kompozycję porządku korynckiego z rzeźbionym Ukrzyżowaniem w środku, obrazem Jezusa Zmartwychwstałego w lewym ołtarzu i Wniebowstąpienia Jezusa w prawym. Między ołtarzami są ustalone rzeźbione polichromiczne figury św. Stanisława Biskupa i św. Kazimierza. Ołtarz z obrazem Matki Bożej Łaskawej z licznymi wotami jest umieszczony w północnej kaplicy transeptu – cztery podwójne kamienne kolumny porządku doryckiego niosą belkowanie w metopach którego są odzwierciedlone sceny Męki Pańskiej. W krypcie kościoła są pochowani Radziwiłłowie, fundatorzy i kolatorzy świątyni. Nad wejściem znajdują się chóry organowe na czterech doryckich słupach kamiennych.

Z lewej strony od kościoła osobno jest zbudowana szkieletowa, także drewniana dwukondygnacyjna wieża-dzwonnica. Całość jest obniesiona niewysokim kamiennym ogrodzeniem z trójprzęsłową ceglana i otynkowaną bramą w stylu klasycznym. Przed II wojną światową ilość wiernych parafii żyrmuńskiej sięgała niemal 4000 osób. Do parafii należało domowe oratorium w pałacu Radziwiłłów w dworze Żyrmuny.

Kościół działał stale, w latach 1970 został uznany za zabytek architektury. Przed utworzeniem diecezji grodzieńskiej parafia żyrmuńska wchodziła do dekanatu lidzkiego, a od 1991 r. jest w składzie dekanatu raduńskiego.